

Dávid Géza

Arcok az oszmán kori Szigetvár történetéből¹

Amikor nem kis áldozatok árán az oszmán erők bevették Szigetvárt, a seregben sok magas rangú katonai és közigazgatási vezető, no meg csomó alacsonyabb beosztású társuk leste izgatottan, hogy hősiességük fejében milyen ellentételezésre számíthatnak. Leesik-e egy, az eddiginél fontosabb vagy zsírosabb poszt, esetleg „csak” néhány ezer akcse javadalomemelés lesz-e a jutalom, netán észre sem veszik buzgólkodásukat. Bizonyára voltak, akik csalódtak, mert többet vártak annál, mint amit kaptak, de olyanok is akadhettek, akik akár meg is lepődhettek a váratlan kegyen, amelyben részesültek.

Ez utóbbiak közé tartozhatott Iszkender pécsi alajbég. Ő addig második emberként szolgált főnöke mellett a helyi timár-birtokosok élén. Alighanem sejtette, hogy a régtől áhított vár körül új szandzsák létesül. De nem nagyon álmodhatott arról, hogy rámosolyog a szerencse, és őt nevezik ki annak első irányítójául, hiszen a jelen lévő számos udvari méltóság esélyesebb volt erre a kegyre. A nagy játékos és stratég, Szokollu Mehmed nagyvezír viszont váratlan húzással éppen őt szemelte ki erre a nem kis feladatra. Lehet, hogy ismerte korábról, de inkább olyan valakit keresett, aki kellő tapasztalattal rendelkezik a környéken. Esetleg az is belejárt a döntésbe, hogy az ostrom kezdetétől a vár elfoglalásáig informátorok felkutatásán és nyilván hasznos értesülések gyűjtésén fáradozott (feltehetőleg sikerrel), ahogy arra a hadjárat egyik koronatanúja, a nagyvezír személyi titkára Ahmed Ferídún (később főkancellár, azaz nisándzsi) kitért.² Azt egyelőre

¹ Jelen írásom bizonyos részei korábban már megjelentek: Dávid Géza, *A Dél-Dunántúl török közigazgatása*, Zalai Múzeum, 4., 1992, 55–64. Uő, *Szigetvár 16. századi bégei*, in: *Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján*, szerk. Szita László, Pécs, 1993, 159–191. Uő, *Török közigazgatás a városban*, in: *Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából*, Szerk. Bősze Sándor, Ravazdi László, Szita László, Szigetvár, 2006, 109–127. Uő, *Adalékok Szigetvár török kori történetéhez*, Keletkutatás, 2007, 38–47. A szó szerinti egyezések mellett számos új adatot építtem be, és a prezentáción is jelentősen változtattam.

² Ahmed Ferídún, *Nüzhət-i eszrârü'l-ahjâr der ahbâr-i szefer-i Szigetvár*, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1339, 91r. Kiadva: Nicolas Vatin, *Ferídún bey, Les Plaisants secrets de la campagne de Szigetvár*. Édition, traduction et commentaire des folios 1 à 147 du Nüzhətü-l-esrârü-l-ahbâr der sefer-i Szigetvár (Ms. H 1339 de la Bibliothèque du Musée de Topkapı Sarayı). (Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 2 vagy 7. Hrsg. von Rüdiger Lohker, Markus Köhbach, Stephan Procházka, Gisela Procházka-Eisl und Gebhard J. Selz) [Wien], 2010, 377. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr der ahbâr-i sefer-i Szigetvár. Sultan Süleyman'ın son seferi*, Hazırlayanlar/Edited by H. Ahmet Arslantürk – Günhan Börekçi, Redaksiyon/Proof-reading Abdülkadir Özcan (Zeytinburnu Belediyesi kültür yayınları, 26.) İstanbul, 2012, 188.

nem tudom pontosan, hogy mikortól sürgölődött Iszkender a magyar végeken. Az időben első említést egy 1564. július vége felé kibocsátott parancs őrzi róla.³ Ez a dátum ugyan csupán két évvel előzi meg az ostromot, de egyáltalán nem kizárt, sőt erősen valószínűsíthető, hogy ennél hamarabb került ide, hiszen alajbéggé sem egyik napról a másikra vált az ember. Napra megmondható viszont, hogy 1566. szeptember 12-én, azaz négy nappal a vár elfoglalása után már határozta meg kinevezéséről.⁴ Remegett-e a térde, amikor a főparancsnok magához kérte, megijedt-e a nagy megbízatástól, vagy elhivatottságtól fűtve nézett a tennivalók elé – az ő titka marad. Tény, hogy belevetette magát a munkába. Szinte kétségtelen, hogy az ő hivatali ideje alatt elkészült a terület első részletes összeírása, majd annak nyomán 1570. október végére a szolgálati birtokokat felsoroló timár defteri,⁵ bár ennek végére már utódja alatt tették ki a pontot. Egyes bejegyzésekből az is kitűnik, hogy a szandzsákhoz tartozó területek kapcsán kisebb harcokat kellett megvívnia. Sikerrel csatolta magához a siklósi bírósági körzetet (kazá), amelyet később a pécsi bég eredménytelenül próbált megkaparintani.⁶ Ezzel szemben – úgy látszik – ő kebelezte be jogtalanul a Görögali szandzsák⁷ egyes náhijéinak a településeit, amelyekről le kellett mondania.⁸

Más téren is követett el eleinte kisebb-nagyobb hibákat, így megtűrte, hogy a váron belül a keresztények vásárt és sokadalmat tartsanak. Ennek híre eljutott a fővárosba, ahonnan siettek őt utasítani, hogy akadályozza meg az effajta gyülekezéseket, s ha szükséges, akkor a váron kívül jelöljön ki vásárhelyet.⁹ Egy balul kiűtött katonai vállalkozásáról értesülünk 1568-ból, amikor – ha

³ İstanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci, 74, 102.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye defteri, 563, 54. – Mindazonáltal hitelesítő okmányát csak 1567. február 2-án állították ki.

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri, 503.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri, 15, 23., No. 192. Mühimme defteri, 12, 326., No. 667.

⁷ Önálló közigazgatási egységként való felbukkanása elég váratlan; eddigi ismereteim szerint 1552 és 1556 között volt ebben a státuszban. A részletekre I. Káldy-Nagy Gyula, *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása*, in: *Pest megye múltjából*, 3., Budapest, 1977, 10., 22. jegyzet. A krónikás Pecsevi – tévesen 1554-re datálva – Kaposvár, Babócsa és Korotna ostromlói között sorolja fel Ahmed, görögali béget: *Tarih-i Pecsevi*, Isztambul, év nélkül, I. 354. Az illetőt nem sokkal később, 1555. november 12-én átirányították a frissen meghódított Babócsára: Kepeci, 214, 5. Helyére a budai timár-defterdarit, Hüszejnt jelölték ki, de neki is hamarosan odébb kellett állnia: Uo., 31. Magyar források is tudnak az itteni bégről, az 1556. szeptember közepi hadi események kapcsán: Szakály Ferenc, *Egy végvári kapitány hétköznapijai. Horváth Márk szigeti kapitány levelezése Nádasdy Tamás nádorral és szervitoraival, 1556–1561*, in: *Somogy megye múltjából* (Levélári évkönyv, 18.), Kaposvár, 1987, 91., No. 20, 20/a. 1557. január 4-én még egyszer feltűnik ilyen összefüggésben Göröggal, de ekkor már Moháccsal egybefogva. A kettős elnevezésű szandzsák élére Kászim pasa került, ezúttal a temesvári beglerbégi székből: Mühimme defteri, 2, 207., No. 1878. Az 1578 és 1588 között a birodalom összes szandzsákját felsoroló listában előbukkan ugyan, de egyetlen béget sem jegyeztek be itt: Kepeci, 262, 22. Meglehet, csupán a görögali náhijéra akartak utalni az adott esetben.

⁸ Kepeci, 220, 153.

⁹ Mühimme defteri, 7, 556., No. 1581. (A bejegyzés dátuma: 1568. június 19.)

igaz – Kanizsa főkapitánya, Thúry György nemcsak megverte az általa vezetett portyázókat, hanem őt magát is foglyul ejtette. Bár királyi parancsra hamarosan szabadult, az eset minden bizonnyal megfontolásra készítette további hasonló akciói megtervezésekor.¹⁰

A neki járó éves jövedelem nagyságát többé-kevésbé meghatározta korábbi pozíciója, de a Magyarországon szokásos évi 200 000 akcsés minimumnál magasabb összeget, 251 809 akcsét kapott kezdő hász-birtokként. Nem sokkal később fizetésemelésre tartották méltónak, s elég tisztességes summával, 30 000 akcséval emelték illetményét 1566. október 31-én.¹¹

Hász-birtokai összetételére nézve szinte teljesen hallgatnak a forrásaink. Elejtett megjegyzésből derül ki, hogy eleinte az ő zsebébe vándoroltak a helyi átkelésből, a hagyatékokból és gazdátlan javakból (ezeket bejtülmálnak hívták) és más hasonlókból származó összegek. Ám aztán ezeket kincstári érdekeltséggé tették, Iszkendert pedig néhány faluval kárpótolták.¹² Másfelől valószínű, hogy közvetlen utódja, Szinán bég részben azonos települések tizedeit és adóit kapta meg, mint ő.¹³ De nem nagyon bocsátkozhatunk találgatásokba, hogy melyikét. Annyi gyanítható, hogy ő is élvezte Szigetvár 9000 akcsényi bevételeit, a bormonopólium pálinkával és csapra ütési illetékekkel kibővített 6000 és talán Pata falu¹⁴ 10 000 akcséját (minthogy annak közelében – mint látni fogjuk – más érdekeltséggel is bírt). Nem zárható ki, hogy az előzőleg elveszített átkelési pénzeket is visszaszerezte (vagy más hasonlókhöz jutott), ugyanis követője a szigetvári piacok, illetve a szigetvári és a babócsai hídvámból 76 505 akcsét várt. Voltak azonban Iszkendernek más jövedelemforrásai is, amelyekről az 1579-ben befejezett szandzsák-összeírás szerencsénkre megemlékezett.¹⁵ Ezek bérlet vagy vásárlás révén kerültek a tulajdonába, s egy részüket idővel kegyes alapítvány céljára kötötte le.

Iszkender bég vakufjai általánosságban azért figyelemre méltók, mert a 16. századi hódoltságban kevés ilyent találunk, legalábbis a szandzsák-összeírások többnyire hallgatnak róluk. Egyiküknél pedig a helynek, ahol létrejött, volt kiemelkedő fontossága. Nevezetesen Szigetvárnak egészen egyedi státust kölcsönzött az, hogy ott egy szultán hunyt el. A nagy uralkodó emlékének ápolását Iszkender bég is bizonyára szívügyének tekintette. S kézenfekvőnek tűnik, hogy saját alapítványa létesítésekor is gondolt arra, bármilyen meghagyással kötötte is le a nem túl nagy értékű javakat (egy karavánszerájt, egy iparos-épülethelyet, valamint egy ép és egy romos házat a váron belül, illetve elhagyatott földterületeket),¹⁶ hogy ezen a „szent” helyen kegyes célra adományozni kétszeresen nemes cselekedet. Azonban nem elégedett meg ennyivel, és Siklóson egy kisebb istentiszteleti helyet, azaz mecsetet, és egy tanodát, azaz muallimhánét

¹⁰ Takáts Sándor, *A nagy Thúry György*, in: *Bajvívó magyarok. Képek a törökvilágból*, Budapest, 1963, 259.

¹¹ Maliye defteri, 563, 54.

¹² Mühimme defteri, 9, No. 26, 205.

¹³ Tapu defteri, 503, f. 3r.

¹⁴ Ma Patapoklosi.

¹⁵ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138.

¹⁶ Uo., f. 46r.

építtetett. Ezek fenntartását 12 újonnan létesített üzlet, egy további tímárműhellyel, egy mezei kert (bosztán), egy karavánszeráj és két halastó bevétele volt hivatva biztosítani.¹⁷ S még egy harmadik náhije-központban, Babócsán is kreált egy kis alapítványt, amely a párkányban lévő dzsámiból, az ugyanott épült fürdőből (ennek működtetésére évi 42 gurust – ezüsttallért – hagyott) és három üzletből állt.¹⁸ Tovább tallózva az 1579-es defterben, a következő tételek szerepelnek még az ő nevéen: egy 3 kerékű malom magán Szigetváron,¹⁹ egy rét (Mária)Gyüdön,²⁰ egy földdarab Pata mellett, ahonnan 40 zsák termés volt várható,²¹ egy rét a Somogyviszló után bejegyzett Gubás (?) puszta közelében, amelynek hozama 8 szekérre ment,²² végül egy 2 kerékre járó malom Kálmán-csa tucatnyi őrlőhelye közül.²³ Egyenként nem számottevők a felsorolt ingatlanok, összességükben azonban már nem lekicsinyelendők, s úgy állítják elének Iszkender béget, mint aki komolyan fáradozott javai gyarapításán, ugyanakkor a kor szellemének megfelelően azok egy részét szívesen áldozta fel magasabb eszmények oltárán.

Három és fél évig működött Iszkender bég Szigetváron. Az őt követő Szinán béget 1570. március 26-án nevezték ki ide a Nógrádi szandzsák éléről.²⁴ Meglehet, Iszkender érezte, hogy fogytán az ereje, s maga kérte felmentését, de elvileg éppígy elképzelhető, hogy csak rutinszerűen váltották le. Az első verziót támogatja, sőt akár azt is megengedi, miszerint éppen a halál beállta miatt kellett új béget küldeni Szigetvára, az, hogy Iszkendert már 1570. március 31-én megboldogultként említették.²⁵ Visszanézve az a benyomásunk, hogy szakmai szempontból nyugodtan hagyhatta itt az árnyékvilágot: megvetette egy új szandzsák alapjait, részben vagy egészben elkészítette annak összeírásait, és elindította Szulejmán szultán kultuszát. Ahmed Ferídún a maga jellegzetesen túlzó modorában dicsérő szavakkal emlékezett meg róla, amelyek mögött bizonyára nem kevés igazság rejtett. Szerinte az a hír járta róla, hogy kivételes bátorságú, és Nagy Sándor-i intézkedésekkel hasznavehető nyelveket fogott, a hitetlenekről pontos információkat gyűjtött, s ezáltal második Hizirként (legendás segítő „szent”) a mohamedánok lelkét megnyugtatta. Ráadásul Szigetvár várainak s a környéken meghódított váraknak és városoknak a helyreállítása és újjáépítése terén fölöttébb igyekezett és jól szolgált.²⁶

A vár elfoglalásának másik fontos szereplője a janicsárága, Müezzinzáde Ali volt. Az ő korai pályafutásáról keveset tudunk, azt is krónikás hagyományból. Eszerint apja Edimében hívta imára az embereket. Innen került volna udvari állományba, kapuőrként kezdve, majd egyéb – eltérően megadott – funkciókat követően

¹⁷ Uo., f. 34r.

¹⁸ Uo., f. 78v.

¹⁹ Uo., f. 44r.

²⁰ Uo., f. 36r.

²¹ Uo., f. 47r.

²² Uo., f. 49v.

²³ Uo., f. 63v.

²⁴ Maliye defteri, 563, 54.

²⁵ Maliye defteri, 17928, 45.

²⁶ *Nüzhet*, 91r–v. Vatin, Ferídún bey, 377, 379. *Nüzhet-i esrârü'l-ahyâr*, 188–189.

vált az elit gyalogos alakulat fővezérévé.²⁷ Nem vitás, 1566-ban betöltött posztja a legelső köze számított a katonai hierarchiában. Hadteste nyilván jelesen kivette részét a vár vívásából, s ezt az ő parancsnoki erényeinek javára írták. Mi mással magyarázhatnánk, hogy éppen vele kapcsolatban jegyezheték le azt, miszerint „az említett Zrinszki ogli (azaz Zrínyi Miklós) nevű átkozott fejét dárdára tűzték és a janicsáraga, Ali aga őjelessége – tartson soká méltósága – az aszafi magas küszöbhez (azaz a nagyvezír elé) vitte.”²⁸ Ezúttal nem aggódhatunk afelől, hogy neki remegett-e a lába, midőn a legyőzött ellenség skalpját díszes felvonulás keretében (amelyhez nagyon értettek az oszmánok) mutathatta be a birodalom legfőbb tisztségviselőinek. Am ezzel még nem értek véget a rendkívüli megtiszteltetések. Miután Szigetvárt elfoglalták és hozzákezdtek renoválásához, szükségesnek tartották, hogy „a váron belül tiszteletre méltó dzsámit építsenek a padisah őfelsége nemes nevére”.²⁹ S ezzel a feladattal szintén Ali janicsáragát bízták meg!

Ő sietve hozzákezdett a munkálatokhoz. Különbféle anyagok kellettek ehhez. A fő vezetők kijelentették, hogy a dzsámi minberjéhez (az imafülke melletti emelvényhez) diófa deszkára van szükség. Ezért Ali agát meghívták a nagyvezír által tartott dívánba. Megkérdezték tőle, hogyan haladnak az építkezéssel, s milyen anyagból tervezi a minbert. Az aga még válaszolni sem tudott, a nagyvezír máris hozzátette, hogy diófából lenne a legcélszerűbb. Ezt a parancsszerű kijelentést az aga rögtön támogatóan tudomásul vette, „a minbert csakugyan helyénvaló diófából készíteni” felkiáltással. Szigetváron azonban nem találtak ebből a deszkafajtából. Valahonnan rájöttek viszont, hogy az eszéki várból őriznek egy trónust, amely korábban az ottani királyok kezében volt, s aki király lett, az arra a trónra ült. Amikor Eszéket meghódították, a trónt az eszéki vár kincstárába helyezték, s azóta is ott tárolják. Amikor ez kiderült, gyorsan hírvivőt küldtek az eszéki kádihoz és a vár parancsnokához, elrendelvének nekik, hogy a szóban forgó trónust a dzsámi minberjének elkészítése céljából küldjék Szigetvára. Az utasítás vételekor a nevezettek előkerítették a trónt, kocsira rakták, s megérkezésekor a nagyvezír sátra elé tették, fontossága miatt közszemlére. Látták, hogy rendkívül gazdag faragásokkal és szép levelekkel díszített. A minber kivitelezését ekkor a nagyvezír vállalta magára, mestert hívatott, s a „szószék”-ről egy képet vagy modellt csináltatott, amely mindenki tetszését elnyerte. Aztán szétszedték a trónust, s már azon voltak, hogy az emelvénynek megfelelően felvágják, amikor a Jakub nevű kapuaga meghalt. Ekkor színleg szultáni ukázt kértek arra nézve, hogy a minberből megmaradó faanyagból az illető számára koporsót ácsoljanak. Érthető módon, a halott uralkodótól csak igenlő válasz érkezhett. A nagyvezír persze mindkét célra elegendőnek találta a rendelkezésre álló fát. De aztán gyorsan fordított egyet a dolgon, megjegyezve, hogy minbernek kissé vékonyak a deszkák, használják azt a koporsó elkészítésére. Így remekbeszabott koporsót szögeltek össze – most már elárulhatjuk – nem a kapuaga, hanem a szultán számára. Ezt azonban nem vihették be feltűnés nélkül a szultáni sátorba. Ezért meghagyták Ferhád aga főistállómesternek, hogy csináltasson hordszéket vagy hordozható trónt, látszólag

²⁷ Musztafa Áli, *Künhü'l-ahbar*, Istanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 5959/2, f. 462v–463r. Tarih-i Pecsevi. I. 443.

²⁸ Ahmed Feridün, *Nüzhət*, 55r. Vatin, Feridün bey, 277. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*. 150.

²⁹ *Nüzhət*, 97v. Vatin, Feridün bey. 395. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*, 195.

azért, hogy az uralkodót azon vigyék az ostromra. A tárgyat pedig minőségi ellenőrzésre juttassa el a nagyvezírhez. Ferhád aga elkészítette a hordszéket, s elküldte a nagyvezírnék. Utóbbi a szultáni tanácsban való bokros teendőire hivatkozva nem szemlélte meg rögtön, így az alkalmatosság estig a sátrában maradt. Ekkor aztán behozatta a koporsót is, és a kivételes halott iránti kiemelt tiszteletet leróva bebalzsamozott testét belehelyezték, majd a hordszékbe rejtették, s így csempészték be a szultáni sátorba. A harcosok körében közben az a hír terjedt el, hogy a padisah a hordszéken bement a várba. Ezzel szemben az történt, hogy a holttestet újra kivetették a föld alól, berakatták a koporsóba, majd kocsi helyezették. Egy szilahtárnak meghagyták, hogy álljon az uralkodó feje mögé, tartsa annak turbánját, s ha a vezírek vagy a katonák üdvözölni jönnek, válaszkozzonként mozgassa meg a fejfödőt.³⁰ A fentiekből érdemes leszűnni, hogy Feridún remek ötlettel, igazi nagyhatalmi reflexekre támaszkodva változtatta át, meglehetősen csupán virtuálisan, a magyar királyok egykori trónusát a szultán koporsójává. Mert ugyan mi más lenne, mint megalázás az, ha egy uralkodói trónusból koporsót ácsoltatunk? Ennek kódolt mondandója nem egyéb, mint hogy eltemetik a legyőzöttek egyik fő hatalmi szimbólumát. A tanulság szempontjából mindegy, hogy volt-e valaha is Eszéken ilyen trónus vagy sem. S ha netán a dzsámi szószerkeztébe építik be az állítólagos trón alkotóelemeit, annak üzenete sem lett volna sokkal jobb a győztes és a vesztes vallás egymáshoz való viszonyának érzékeltetésére.

Visszatérve Ali ágára, leszögezhetjük, hogy a két kiemelt feladat, az ellenség fővezére fejének a nagyvezírhez vitele, illetve a váron belül ma is álló szultándzsámi (amely minaretjének esetleges rekonstrukciója kapcsán napjainkban kissé felizzottak az indulatok) építésének felügyelete, amelyet nemigen húzhattak fel a sereg távozásáig, arra ösztönözhetette őt, hogy valamilyen módon megörökítse ezeknek a nagy tetteknek az emlékét. Mi más lett volna erre alkalmasabb, mint egy imahely? Ráadásul Szigetváron áll egy Ali pasáról elnevezett dzsámi, amely az 1689-es felszabadulás után a város plébániatemploma lett.³¹ De lehet-e ennek tulajdonosa az egykori janicsárága?

Elég kacskaringós úton juthatunk el a kérdés eldöntéséhez, minthogy nem maradt fenn az alapításról való szándéknyilatkozat. A megoldáshoz vezető érvelésemet most rövidítve ismétlem meg.³²

A dzsámin egykor található kronogramját a 17. századi Evlija Cselebi őrizte meg,³³ aki a betűk számértékét az a téren járatlanok kedvéért rögtön fel is

³⁰ *Nüzhət*, 97v–102r. Vatin, Feridün bey, 395, 397, 399, 401, 403, 405, 407, 409, 411. *Nüzhət-i esrârü'l-ahyâr*, 195–199.

³¹ A róla leghosszabban értekező Gerő Győző e tekintetben nem bocsátkozott találgatásokba: *Az oszmán-török építészet emlékei Magyarországon (dzsámik, türbék, furdók)*, Művészettörténeti füzetek, 12., Budapest, 1980, 59–63.

³² Dávid, *Adalékok*, 38–43.

³³ *Evlija Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, I. 1660–1664*, fordította Karácson Imre, Budapest, 1985, 551. Az itt olvasható átültetés némi javításra szorul, s így tűnik pontosabbnak:

„Az irgalmasság tengerébe merült Ali pasa,
Áldásos műve e szívgyönyörködtető hely,
Meglátva, benső hang mondta tárihját (kronogramját):
A nemes dzsámi a legjobb hely.”

oldotta. A mohamedán időszámítás szerinti 997/1589–1590 esztendő azonban korrigálandó: az eredeti szövegben található „*câmi`-i şerîf makâm-i a`lâ*”³⁴ kifejezés helyesen 987-et ad ki, azaz 1579. február 28. – 1580. február 16. közötti dátumot.³⁵ Tehát pontosan tíz évvel korábbra kell tennünk a munkálatok befejeződését – ilyenkor szokták ugyanis felvéni az építető nevét őrző, zengzetes verzetet a bejáratnál. De vajon kit rejt?

A legkecsegtetőbb feltételezésnek az tűnnék, hogy azzal az Ali béggel volt azonos, aki 1573 márciusától nagyjából 1579 végéig szolgált Szigetváron, a végén már igen jó fizetéssel.³⁶ Ezt alátámasztandó felvethetnénk azt, hogy csak az 1664-ben itt időző, rang- és címkországban szenvedő Evlija Cselebi csinált belőle pasát, amikor leírta a dunántúli oszmán központ főbb nevezetességeit,³⁷ s ezt vetítette vissza a késői utókor. Csakhogy az általa idézett dzsámifeli-irat első sorában is ott szerepel a pasa szó, azaz a kitalálás eshetősége jelentős mértékben csökken. Ráadásul egy 1675-ből származó, az udvarban készült dokumentumban is Ali pasa dzsámijára utaltak, ami eloszlatja kételyeinket.³⁸ De az illetőnek már 1579-re pasának kellett lennie, különben nem ezt kanyarították volna a neve mellé egy alkalommal a szandzsák-összeírásban, ahol egyébként Ali bég egy-két kisebb szerzeményéről is megemlékeztek.³⁹ S mivel kortárs és hivatalos forrásról van szó, nem élhetünk a tévesztés gyanúperével, azaz a bég és a pasa okvetlenül két külön személy volt. Ezt az is cáfolhatatlanul igazolja, hogy az érintett Ali 1580 elejétől is szandzsákbéggként dolgozott tovább, immár Hercegovinában (azaz még életben volt a defter készítésekor).⁴⁰ Tehát ezt az ötletet el kell vetnünk.

Folytatva és a környéken szolgáló főemberekre is kiterjesztve a nyomozást, megállapíthatjuk, hogy 1566 és 1579 között Budán nem működött ilyen nevű kormányzó. Eszünkbe juthatna Kalajlikoz Ali, de őt csak 1580. június elején tették Budára, addig az udvarban látott el – nem pasa címmel járó – feladatokat. Hasonlóképpen eredménytelenül nézünk körül Temesváron és Ruméliában. Ezen a ponton parttalanná válik a kutakodás, mivelhogy maga az Ali név igen gyakori volt a 16. században is, s ezért szinte reménytelen nyomon követni viselőinek a birodalom különböző pontjaira vezető útját. Két olyan főember akad, akinél az jelenthetett motivációt, hogy részt vett Szigetvár meghódításában. Egyikük a Szofu, Giláni és Lala melléknevű Ali pasa. Ő volt Szulejmán fiának, II. Szelimnek a nevelője (lalája),⁴¹ 1566-ban viszont funkció nélkül csatlakozott

³⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1457, f. 177r. (A betűk világos követhetősége érdekében itt a tudományoshoz közel álló átírást alkalmaztam.)

³⁵ Evlija Cselebi tehát nem számolási hibát vétett – hiszen az elifnek 10, a jenek pedig 1 felel meg –, hanem elírta a végeredményt.

³⁶ Vö. Dávid, *Török közigazgatás a városban*, 115–118, 123., No. 4.

³⁷ Evlia Cselebi, *i. m.*, 538–552.

³⁸ *Das osmanische „Registerbuch der Beschwerden“ (şikâyet defteri) vom Jahre 1675*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. mixt. 683. Hrsg. ... von Hans Georg Majer. Wien, 1984, f. 63v, No. 6.

³⁹ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 69r, 86r.

⁴⁰ Kepeci, 262, 3.

⁴¹ Így a sokkal későbbi, de jól tájékozott Pecsevi (*i. m.*, I. 38.) állítja ezt róla.

a hadjáráthoz, mivel nem sokkal korábban letették az egyiptomi beglerbégségről.⁴² Bár jelenléte az 1566-os hadi vállalkozásban érv lehetne amellet, hogy ő az építető, mivel meglehetősen háttérben volt a harcok idején, az ösztönző tényező nem tűnik elég erősnek.

Így jutunk el Alihoz, a janicsárok főemberéhez, aki 1568-ban a flotta főparancsnokává lépett elő, s ezzel a beosztással automatikusan dukált a pasa cím. Ez a kinevezés azonban végzetes hibának bizonyult. A szárazföldön otthonosan mozgó katona a haditengerészetben teljes járatlanságot árult el, s emiatt az oszmán armada 1571-ben Lepantónál igen súlyos vereséget szenvedett, melynek nyomán leáldozott addigi tengeri szupremáciája; maga a nevezett is ottveszett.⁴³

Fentebb láttuk, hogy Ali esetében meglehetősen a kellő motiváció. Vele kapcsolatban sikerült is találni egy perdöntő bizonyítékot. Nevezetesen az 1579. évi szandzsák-összeírásban Szigetvár után bejegyeztek egy kétkerekű malmot, amely nem másnak, mint „*Ali pasának, a magas udvar kapudánjának* (Ali pasa kapudán-i dergjáh-i áli)” a birtokában volt.⁴⁴ Tovább erősíti az érvelést, hogy bár ugyanebben a defterben a dzsámijáról nem szóltak,⁴⁵ de megemlékeztek egy kisebb, magyar viszonylatban azonban nem lebecsülendő alapítvány létrehozójáról, akit ugyancsak Ali pasának hívtak, s aki ekkorra már jobblétre szenderült. Bár rangját ezúttal nem írták ki, nem lehet kétségünk afelől, hogy a malom tulajdonosa, az alapítványtevő és a dzsámi építetője egy és ugyanaz a személy.⁴⁶

Még egy érdekes adalékra utalhatunk, amelyik arról vall, hogy Szigetvár meghatározóan fontos volt Müezzinzáde Ali pasa számára. Ugyanis annak a miniatúrák könyvnek a címlapján, amelyet Wolfenbüttelben őriznek, mai átírás-

⁴² Visszahívásáról 1566. február elején dönthettek, minthogy a neki küldendő értesítést, miszerint az új kormányzó megérkezéséig tartsa fenn a rendet, e hó 18. napján adták oda embeérének: *5 numaralı mühimme defteri (973/1565–1566) <Özet ve indeks>, <Tipkibasım>*. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yayın nu: 21. Dîvân-ı Hümâyûn sicilleri dizisi: II.) Ankara, 1994, 166, No. 998, illetve a kézirat: 376.

⁴³ A lepantói csatáról I.: Zimányi Vera, *Lepanto*, 1571, Budapest, 1983. Ali halálára: 156.

⁴⁴ Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 44v.

⁴⁵ E hiány alapján van, aki megkérdőjelezi az 1579-es befejezési dátumot: Mehmet Emin Yilmaz, *Sigetvár'da Türk mimârisi. Türbe palankası: Kânûnî Sultan Süleyman'ın makâm türbesi*, İstanbul, 2015, 43. Ezzel az erővel szinte minden magyarországi dzsámi a területről egybeszerkesztett utolsó összeírás után épült, ugyanis szinte egyikben sem térnek ki rájuk. Igaz, Szigetvár esetében Iszkender bég imahelyével kivételt tettek, ami kicsit gyengíti megállapításomat, de a kronogramma dátuma perdöntőnek tűnik. Legfőljbbe annyit engedmény tehető, hogy a befejezés átcúsúzott 1580-ra.

⁴⁶ München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, f. 46r. A lekötött javak három tételből álltak: készpénzből és egy romos malomból 2016 gurus (mintegy 100 000 akcse) jött össze, ehhez társult a vár belsejében lévő 31 „kapunyi” üzlet meghatározatlan nagyságú bevétele, illetve évi 300 akcse egy üres földterületből. Nem hatalmas összegek, de egy kisebb imahely felépítéséhez éppen elegendők. A hasonló kiadások nagyságrendjét érzékelteti, hogy 1575 táján Ali esztergomi bég 150 000 akcséből nem csupán a vár romos helyeit renováltatta, de még egy új tornyot is építtetett (miközben a kincstár a javítására 400 000 akcsét szánt): Dávid Géza, *Esztergom szerepe és sorsa a török korban*, in: „Lux Pannoniae”. *Esztergom. Az ezeréves kulturális metropolis*, Esztergom, 2001, 254.

ban az alábbi mondat olvasható: „Ez[en] könyv íratott Konstantinápolyban, a kapitány Ali basa portáján, szigetvári Csöbör Baláznak keze által, ezerötszázhetven.”⁴⁷ A terminusokat korrigálva (basa = pasa, kapitány = kapudán) egyértelmű, hogy a flotta parancsnokánál szolgált az ügyes kezű magyar rab. Bár a miniatúrák kiváló minősége miatt Szakály Ferenc azt gondolta, hogy alkotójuk csak hosszabb idő elteltével juthatott ilyen tőkélyre, s ebből következően 1566 előtt fogták el,⁴⁸ immár nem vehetjük el annak lehetőségét sem, hogy a sikeres hadjárat mementójaként hozta őt magával Ali.

A mai olvasónak gondot okozhat a kronogramához képest nyolc évvel korábbi elhalálozás, de számos példa idézhető arra, hogy az alapító már nem élt, amikor dzsámija zárókövét föltették.⁴⁹ Egyébként a felirat első sora („Az irlalmasság tengerébe merült Ali pasa”) egyértelműen jelzi, hogy annak megszerkesztésekor az alapító már távozott e múlandó világból. Magyarán az történt, hogy a janicsárága – a fent említett pénzforrások mellett – további összegeket is hátrahagyva távozott a környékről, majd az élők sorából; a dzsámi és tartozékai (mely utóbbiak mára elenyésztek) pedig idővel tető alá kerültek.

A harmadik személy, akinek pályafutását szeretném még felvázolni, Szigetvár legnagyobb karriert magáénak mondható vezetője volt. Tirjáki Haszánnak hívták, feltehetőleg azért, mert nem vetette meg a kábítószereket, főként az ópiumot.⁵⁰ Korabeli jelentőségét jól mutatja, hogy életrajz is készült róla,⁵¹ amire kevés más példát ismerünk.⁵² Ennek szerzője szerint Haszán a szerájban nevelkedett, majd kitűnő tulajdonságai révén főistállómesteri rangra emelkedett. Később szandzsákbégi funkciót kapott, előbb Zvornikban, majd Klisszában.⁵³ A fenti kijelentésekkel összefüggésbe hozható az 1578. június 8-án kinevezett, de berátot csak 1581. december 5-én szerző,⁵⁴ Zvornikba kijelölt kis istálló-

⁴⁷ *Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái [1570]*, Szakály Ferenc tanulmányával, Budapest, 1983, 7.

⁴⁸ *Szigetvári Csöbör Balázs*, 13.

⁴⁹ Pl. Semavi Eyice, *Ahmed paşa külliyesi*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* II, İstanbul, 1989, 115–116. Sema Doğan, *İskender paşa camii*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXII, İstanbul, 2000, 567. Ahmet Vefa Çobanoğlu, *Merzifonlu Kara Mustafa paşa külliyesi*, in: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXIX, Ankara, 2004, 249.

⁵⁰ A törökök által használt tudatmódosítókról tanulságos áttekintést nyújt Péri Benedek, *Beng, esrâr, maszlag: a cannabis és a cannabis tartalmú drogok az anatóliai törökségnél*, Keletkutatás 2012. ősz, 47–66.

⁵¹ Mai törökre idomított változatát I. *Tiryaki Hasan paşa'nın gazalari ve Kanije savunması*. Hazirlayan: Vahit Çabuk. (Tercüman 1001 temel eser, 129). İstanbul, 1978

⁵² A magyar területen működő főemberek közül a Budán 12 évig, 1566 és 1578 között regnáló Szokollu Musztafáról (MTA Könyvtár, Keleti Gyűjtemény, Török O. 215) és a 17. század végén Temesvárt irányító Dzsáfer pasáról írtak hasonlót (Richard F. Kreutel, *Der Löwe von Temeschwar. Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren, aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Ali*, Osmanische Geschichtschreiber, 10, Unter Mitarbeit von Karl Teply, Graz–Wien–Köln, 1981).

⁵³ Tiryaki Hasan, 24.

⁵⁴ Az 1578-as megbízatás dacára, 1580. április 15-én minden további nélkül Zvornik élére raktak valaki mást, s a szandzsákbán szolgálok névsorát vele, és nem Haszánnal kezdték: Kepeci, 262, 18. Rejtély, miért húzódott az ő ügye mintegy két és fél évig...

mester, Haszán bég.⁵⁵ Szigetvárra 1582 végén vagy 1583 elején került először. Ekkori ténykedésével a végbeli magyar kapitányok fölöttébb elégedetlenek voltak, s be is panaszták őt Bécsben. Így csapódott ez le Szinán pasa, budai beglerbég egyik levelében: „Megh hozak mi nekünk az feölsegeöd leuelett, melyben panaszkodik feölsegeöd az szigetuary begre, es az eö alata ualo uitezeökre, hogy mind szwntelen haborgattyak es viszik az ado fizeteö iob-bagyokott...” Válaszában sietett leszögezni, hogy ő nem tudott a dologról, de méltó büntetést eszelt ki, miszerint „az szigetuary begeött megh ualoztattuk, es az gyulay begeöt hattuk heleben”.⁵⁶ Azt már elfelejtette megemlíteni a kiváló kormányzó, a jószomszédi viszony és a barátság elkötelezett bajnoka, hogy Haszán egyazon napon, mégpedig 1584. április 1-én, amikor Ali, gyulai béget csakugyan Szigetvárra irányították,⁵⁷ megkapta a gyulai alkormányzói hivatalát.⁵⁸

A „büntetés” komolyságát jól mutatja, hogy pont fél év múlva, azaz 1584. október 2-án Haszánt visszarakták Szigetvárra.⁵⁹ Ezúttal sem melegekedhet meg itt, ugyanis már 1585. március 18-án át kellett adnia a hatalmat Mehmed bégnek.⁶⁰ Egyes adatok viszont sejtetni engedik, hogy 1586-ban rövid ideig

⁵⁵ Uo. Annak talán nincs komolyabb jelentősége, hogy a hősét kétségkívül dicsőíteni kívánó biográfia magasabb pozícióban mutatta őt. – Az útána következő zvoniki bejegyzés Ömer bégről szól, 1584. június 1-i keltezésű kinevezéssel. Ahhoz, hogy a most tárgyalt Haszán csakugyan a Tirjáki előnevűvel lehessen azonos, az kellene, hogy Zvornikban közben valaki kimaradt lett legyen a központi kimutatásból, ellenkező esetben nem helyezhették volna még áprilisban Szigetvárról Gyulára, amint azt rögvest látni fogjuk. Egy másik bizonytalansági tényező, hogy Haszán nem bukkan fel ebben az elvileg minden alkormányzót tartalmazó listában a klisszai bégek között. Ezt ugyan ki lehet védeni azzal, hogy a nyilvántartás nem tökéletes (amint az párszor csakugyan bizonyítható), de további megerősítésig a kérdés nyitva marad. Végül utalnom kell arra, hogy a történetíró Szelániki tud egy olyan Haszánról, aki korábban szintén kis istálló-mester volt, majd szandzsákot kapott, s gyulai bég minőségében 1592 októberében nyelveket és fejeket küldött a Portára (vö. Mustafá Selānikī, *Tārih-i Selānikī. Die Chronik des Selānikī*, Freiburg, 1970, reprint, 338.). Ebben az az elgondolkozató, hogy volt-e viszonylag rövid időn belül két egyező nevű kis istálló-mester. Ha igen, nincs probléma, ha nem, akkor félresiklunk, minthogy a krónika nem szól Tirjáki Haszán újabb gyulai rezideálásáról, s erre magam sem találtam adatot. Természetesen az sem kizárt, hogy Szelániki összekeverte a dolgokat.

⁵⁶ *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, I. 1553–1589, szerk. Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfű Gyula, Budapest, 1915, 313, No. 283.

⁵⁷ Kepeci, 262, 25.

⁵⁸ Uo., 33. – Erre a cserére magyar forrás is kitér. Egy 1584. május 13-i levélben az erdélyi főurak azt jelezték Báthorinak, hogy „az Gyulai beget is megváltoztatták, ez Szigetbe megyen, és az jó ide Gyulára”. L. Haan Lajos–Zsilinszky Mihály, *Békésmegyei oklevéltár*, Budapest, 1877, 184, No. 7.

⁵⁹ Kepeci, 244, 105., Kepeci, 262, 25.: „[Szigetvár] Haszán bégnek adatott, akinek [korábban] a gyulai szandzsák adatott.” – A most tárgyalt személynek Tirjáki Haszánnal való azonosságát főleg azért tekintem szinte biztosnak, mert ez a Szigetvár–Gyula–Szigetvár váltássorozat, ha némiképp eltérő időtartamokkal is, de mind a róla szóló krónikában benne van (*Tiryaki Hasan*, 24, 49, 64), mind levéltári forrásokkal is igazolható.

⁶⁰ Kepeci, 262, 25., Kepeci, 244, 169.

újra ő intézte a környék ügyeit, jóllehet az sem kizárt, hogy ezek a dátumok olyan szultáni rendeletekre kerültek rá, amelyekhez az előterjesztést még előző ténykedése idején fogalmazta meg.⁶¹

Az sem rögtön megállapítható, hogy ő vagy a közben itt regnáló, szintén nem kispályás, a budai beglerbégségre is ácsingózó és jó néhányszor bepanaszolt Sehszüvár bég volt-e a címzettje annak a megrovásnak, amelyet 1588. szeptember 7-én tisztáztak le a Portán, s benne egy ziámet-birtokos egyik falujának megháborítása miatt feddték meg – név nélkül – Szigetvár bégjét.⁶² A bizonytalanság oka az, hogy már 1588. január vége tájáról van olyan közvetett adatunk,⁶³ amelyet felfoghatunk Haszán ismételt visszatérésének,⁶⁴ netán egy másik azonos nevű tisztségviselő megjelenésének. Hasonló referenciákra lelünk 1589. április 17–26.,⁶⁵ 1590. június 23. – július 2.,⁶⁶ 1591. február 6–15., 1591. november 18–27. között is.⁶⁷ Ilyen számú beadvány késői, esetenként ennyire késői elbírálását nehéz lenne feltételezni,⁶⁸ azaz 1588 elejétől Haszánt felvehetjük a szigetvári bégek közé, következésképpen a szemrehányások is neki szóltak, s jelzik, hogy hősünk nem ment a szomszédba egy kis törvénytelenységért, akár házon belül sem. Ebből a szakaszból maradt fenn az eddig megtalált egyetlen kimutatás, amely 1591 vége felé (?) bepillantást enged anyagi viszonyaiba. Ezek ekkor rendkívül jónak mondhatók, hiszen a neki kiutalt települések adóiból és más forrásokból 539 365 akcsét szedhetett be évente.⁶⁹ Meglehet, ez csak „zsebpénz” volt számára, hiszen Pecsevi szerint ő maga úgy nyilatkozott, hogy évente 50–60 000 gurust gyűjtött be, sőt az egyik

⁶¹ 1586. április–májusi, illetve szeptemberi, valamint 1587. márciusi dátummal bukkan fel neve: Maliye defteri, 15567, 353., Kepeci, 336, 312, 330.

⁶² Karácson Imre, *Török-magyar oklevéltár, 1533–1789*, szerk. Thallóczy Lajos, Krccsmárik János, Szekfű Gyula, Budapest, 1914, 151–152, No. 200. A felterjesztés szerint nemcsak súlyos anyagi károkat okoztak a bég emberei és a velük prédáló martalócok, hanem rabokat is szedtek, amelyek közül 16-ot a főnök 800 gurusért eladott. Az ügy kivizsgálására, a foglyok és az elrabolt tárgyak visszajuttatására a budai pasát, a siklósi és a pécsi kádít jelölték ki.

⁶³ Maliye defteri, 15567, 353.

⁶⁴ Ez – nem is mellesleg – egybevágna a Tirjáki-életrajzban foglaltakkal: *Tiryaki Hasan*, 68–69.

⁶⁵ Kepeci, 336, 384, Maliye defteri, 15567, 306.

⁶⁶ Kepeci, 336, 423.

⁶⁷ A két utóbbi: Maliye defteri, 15567, 355.

⁶⁸ Esetünkben még egy megfontolás is nyom a latban. A javadalmazásokat napi folyamatukban követő irattípus, a kötetekbe rendezett timár rúznámcseszik egyikében két egymás utáni bejegyzésben ugyanis (Maliye defteri, 15567, 352–353, 354–355.), amelyek egy-egy ziámet-birtok történetét tárgyalják, írd és mondd, 14 alkalommal szerepel Szigetvár ura, aki minden említésnél Haszán bég vagy pasa. Ez azt sugallja, hogy végig ugyanazzal az emberrel állunk szemben, aki lekötöztetettjeit vagy pártfogoltjait kitaró következetességgel ajánlgatta az udvarnak. S minthogy a kronológia sem nagyon szakad meg ezen bejegyzésáradatban (a második javadalmazott 999 és 1004 között tízszer kap „fizetésemelés”-t), még valószínűbb, hogy a beadványok is ugyanabban az időrendben futottak be, mint ahogy a rájuk reflektáló parancsokat kibocsátották.

⁶⁹ Tapu defteri, 638, f. 1v–2v.

évben, amikor sok fogoly esett, a 70 000 gurust is sikerült túllépnie, éppen szigetvári bégeként.⁷⁰ Ezek a mesés summák, amelyek például az 1550-es évek árfolyamán 2,5–3, illetve 3,5 millió akcsénak feleltek volna meg, és a budai kincstár összebevételének felére-harmadára rúgtak volna⁷¹ (később valamivel kisebb hányadára), eltűzöttnek tűnnek.⁷²

Rövid várakozási állományba tétel vagy másutt végzett szolgálatot követő újbóli szigeti működéséről vannak elejtett információink 1592. május 26-a tájáról,⁷³ illetve 1593. szeptember közepéről.⁷⁴ Aztán megint távoznia kellett, hogy 1594 júniusában megváltozott körülmények között Szegedről⁷⁵ térjen ide vissza. Nem kevesebb történt, mint az, hogy Szigetvárt beglerbégség központjává tették. A Balatontól délre eső tartomány kialakításának gondolata ezt megelőzően is felvetődhetett. A régiót esetenként előbb is hívták ejáletnek vagy vilájetnek. Így amikor a vidék első szandzsákbégjét, a szintén nagy formátumú vezetőként ismert Kászim béget, aki később budai, majd temesvári pasa lett, 1557. január 4-én újra ide, ezúttal a „Mohácsi és a Görösgali liva” élére vezényelték (ahogy arra a 7. jegyzetben is utaltam), a posztot „beglerbégség formájában” kapta meg. Ugyancsak Mohácsi vilájetet említ egy másik kortárs bejegyzés, s a magyar végbeliek is tudtak arról, hogy Kászim több szandzsák élére került egyszerre.⁷⁶ Ebbe a sorba illeszthető, hogy az 1571. évi állami adókiivetés (dzsizje) címében „Szigetvári vilájet” szerepel.⁷⁷ Aztán jó 20 évig nem merül fel hasonló megjelölés. A határozott döntésre vonatkozó legkorábbi levéltári adat 1594. június 30.–július 9. közötti dátumot visel; ekkor látták el hitelesítési záradékkal azt a parancsot, amely egy szpáhit átlagos „béremelésre” jogosított, s amelynek előterjesztőjeként Haszán szigetvári beglerbéget jelölték meg.⁷⁸ Ezzel az időponttal nagyjából egybecseng a Tirjáki Haszán pasa sorsát tárgyaló, többször citált krónika azon állítása, miszerint a nevezett Székesfehérvár, majd Esztergom védelmében tanúsított hősiességéért érdemelte ki ebben a formában az uralkodó kegyét.⁷⁹ Esztergom ostromával június 29-én

⁷⁰ Tárih-i Pecsevi, I. 12.

⁷¹ Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek 1550–1580*, Budapest, 1962, 609.

⁷² Az imént idézett visszaéléses történetben 50 gurust ért el fejenként a bég. Ha ezt vennénk átlagosnak, évente 1200–1400 személyért kellett volna ennyit váltságdíjként vagy vételárként kisajtolnia. Másrészt igaz, hogy főúri rabokért több ezer tallért is ki lehetett csikarni. Én így is szájhösködésnek vélem a megjelölt summákat.

⁷³ Velics Antal–Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek, 1540–1639, II.*, Budapest, 1890, 673.

⁷⁴ Maliye defteri, 15567, 361.

⁷⁵ Itteni vezetőként említik 1594. január vége felé: Maliye defteri, 15567, 352–352 és 354–355.

⁷⁶ Vö. Dávid Géza, *Kászim vojvoda, bég és pasa*, II., Keletkutatás, 1996/1 [2000], 52.

⁷⁷ Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt. 606 (Flügel 1338), f. 28v. Vö. Káldy-Nagy Gyula, *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai*, a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103., Budapest, 1960, 4.

⁷⁸ Kepeci, 344, 357.

⁷⁹ *Tiryaki Hasan*, 74.

hagytak fel a Habsburg-erők,⁸⁰ ehhez képest az imént idézett rendelkezés keltetése első látásra picit korainak tűnik. Magyarázatul vagy az kínálkozik (s ez a valószínűbb), hogy a timáros megjutalmazására a hadszíntéren, azaz valahol Magyarországon került sor, tehát csak pár nap kellett hozzá, vagy az, hogy Haszánt a várívás befejezésénél előbb tették meg beglerbégné. Bármelyik variáció mellett voksolunk is, az új vilájet megalakulását 1594. június végétől számíthatjuk.

Véletlenszerűen arra nézvést is akadt a kezembe néhány adalék, hogy melyik szandzsákokat csatolták az új alakulathoz. 1595. július 6-án rögzítették a boszniai beglerbégné és kincstárnoknak (defterdárnak) címzett alábbi utasítást: „Minthogy korábban a Pozsegai szandzsák a Szigetvári beglerbégséghez lett csatolva, megparancsoltatott összesített és részletes deftereinek eljuttatása beglerbégné, Haszánnak – tartson soká szerencsége. Többször is elküldettek magas műhelyem csausai, de mivel az említett defterek nem lettek elküldve, a korábbi beglerbégek és defterdárók felelősségre lettek vonva és meg lettek dorgálva. A mondott deftereket gyorsan küldjétek és juttassátok el!”⁸¹ Ebből annyi mindenképpen leszűrhető, hogy Pozsegát már hónapokkal hamarabb kivonták az 1580-ban kreált Boszniai beglerbégség felségterülete alól, de ennek vezetői igyekeztek elszabotálni a számukra kedvezőtlen döntést.

A másik Szigetvárnak adott livárol, a Pécsiről egy igencsak bonyolult birtokügyletből értesülünk. Eszerint az 1595. június 15-én a keresztények fogságába esett egyik ziámet-birtokosnak a pécsi náhijében lévő, megüresedett javait az akkori székesfehérvári bég, Mehmed, aki – elég szokatlan módon – átmenetileg a végek ilyen típusú dolgainak intézésére lett kijelölve, valaki másra ruházta, mivelhogy Pécs akkor a Budai vilájethoz volt sorolva. Három hónappal később azonban Szigetvár alá került a Pécsi szandzsák, s ekkor annak beglerbégné, Haszán egy harmadik személynek utalta ki a kérdéses települések bevételeit. A vitára az adott okot, hogy az utóbbi a dátum meghamisításával próbálta saját helyzetét javítani, de a végén kiderült a csalás, s a birtoktest visszaszállt jogos haszonélvezőjére.⁸² Pécs tehát csak néhány hónappal Pozsega után vált az új beglerbégség részévé.

Egy további, 1595. augusztus 1-i bejegyzés szerint pedig Haszán pasa kinevezésekor a Pécsi, a Koppányi és a Mohácsi livát csatolták át Budától Szigetvárhoz, de hiába ment az ügyben többször is csaus Budára, csak a mohácsi deftereket adták át neki. Ezért elrendelték, hogy a többi összeírást is késedelem nélkül szolgáltatassák át, az érintett szandzsákok bégjeit pedig tájékoztassák arról, hogy ki alá is tartoznak.⁸³

Arról nincs információnk, hogy végül mi valósult meg az átszervezésekből, s az is bizonytalan, hogy meddig állt fenn a Szigetvári vilájet. 1596. május közepéig számos olyan szultáni parancs született, amelyekben Haszán mint begler-

⁸⁰ *Magyarország hadtörténete*, szerk. Lipták Ervin, I., Budapest, 1984, 214. (Szerző: Marosi Endre)

⁸¹ Mühimme defteri, 73, 104., No. 236.

⁸² Kepeci, 344, 362–363.

⁸³ Mühimme defteri, 73, 412, No. 905.

bég szerepelt.⁸⁴ Ezzel szemben a róla szóló krónika úgy nyilatkozik, hogy már 1595–1596 telének beállta előtt áttették Temesvárra kormányzónak.⁸⁵ Ebben a műben azonban akadnak kisebb-nagyobb kronológiai tévedések,⁸⁶ s valószínűleg ezúttal is erről van szó.⁸⁷ Mindent egybevetve az tűnik a legelfogadhatóbbnak, hogy Tirjáki Haszán csak 1596 második felében távozott Szigetvárról.⁸⁸

Tehát, ha minden igaz, Tirjáki Haszán bég, majd pasa nem kevesebb, mint hatszor dolgozott, mindig csupán egy-egy kihagyással, hosszabb-rövidebb ideig Szigetváron (ő volt a 8., 10., 12., 14., 16. és 18. főnök), összesen mintegy 11 évet töltve ott.⁸⁹ Ez számszerűségi rekord a Magyarországon azonos beosztásban lévők között. Bizonyára nem kis kihívást jelentett a frontszakaszon kulcspozíciót betölteni. Mi más vonzotta volna Tirjáki Haszánt ide, ha nem a feladatkör izgalmassága, s ennek nyomán az előrelépés lehetősége? Mert afelől nem kételkedhetünk, hogy az udvari sorsszövögetők mellett ő maga is mindent megtett annak érdekében, hogy újra meg újra visszakerüljön Szulejmán szultán utolsó hadjáratának célállomására, a nagy uralkodó türbéje közelébe, lehetőleg beglerbégeként. A rendkívüli tétellel többnyire arányban álló, tisztességes javadalmozás, no meg a zavarosban halászás lehetősége szintén olyan tényezők voltak, amelyek az áhított közigazgatási egységek sorába emelték számára Szigetvárt. Az itt kapott szokásos évi összeg ekkoriban az első öt között volt a magyarországi hódoltságban belül, Szendrő, Pécs, Szolnok és Gyula (máskor Szeged) társaságá-

⁸⁴ Kepeci, 344, 357, Maliye defteri, 15567, 308, 353, 355 (négy előfordulás), 357, 407. Lásd még: *Tarih-i Maima*, I., Isztambul, 1281, 133, 134.

⁸⁵ *Tiryaki Hasan*, 78. – Gévay Antal (*A' budai pasák*, Bécs, 1841, 20) hallgat erről a posztjáról, pedig az általa használt Abdulkádír Efendi-féle munka adott helye, mint sok más hasonló felsorolás, minden további nélkül felfogható úgy, hogy a második személy a megüresedett feladatra lett kiválasztva. Vö. Österreichische Nationalbibliothek, *Türkische Handschriften*, Mxt. 130 (Flügel, 1053), f. 87v: „És az 1006. év muharremjében (1597. augusztus 14. – szeptember 12.) Haszán pasa Bosznia beglerbége lett, és a Temesvári ejáletet Szulejmán pasa kapta könyörületességből.”

⁸⁶ Boszniában pl. csak 1599 novemberében kezdte volna meg ténykedését (*Tiryaki Hasan*, 81.), míg – mint az előző jegyzetben láttuk – ennek dátumául inkább 1597 augusztusa–szeptembere az elfogadható.

⁸⁷ 1595 augusztusában még Mihalicli Ahmed pasa képviselte a szultánt Temesváron (Gévay, i. m., 18., No. 26). Iszmail nevű ottani beglerbég beadványát követően, 1596. január 4-én (Kepeci, 344, 107.) és 1596. szeptember 24. – október 3. között (uo., 537.) bocsátottak ki uralkodói rendeletet, utóbbit bizonyára már elmozdítása után. Ömer pasát 1596. június végén, július elején (uo., 273.), július közepén (Maliye defteri, 15567, 1212.) és 1597 januárjában (Maliye defteri, 16052, 89.) említik ugyanilyen összefüggésben, harmadszor feltehetőleg szintén a poszttól való megválása után.

⁸⁸ Abdulkádír Efendi az 1596 legvégei események taglalásakor, a következő évre vonatkozó előkészületekkel összefüggésben ejti el azt a megjegyzést, hogy „Szigetvár bégiének, Haszán pasának és Pécs bégiének, Deli Fáik bégnek azt rótták ki, hogy Budára élelmet [vigyenek]”: Österreichische Nationalbibliothek, *Türkische Handschriften*, Mxt. 130 (Flügel, 1053), f. 86v. Ennek alapján akár még a szóban forgó telet is Szigetváron húzhatta ki a jeles kormányzó.

⁸⁹ Pecsevi magától a nevezettől azt hallotta, hogy 20 évnél tovább ült Szigetváron, ami kétségkívül túlzás, de jól szemlélteti, mennyire kiemelkedő szerepet töltött be életében ez a hely.

ban. Sőt, a 17. század elején alkotó, de részben korábbi vagy legalábbis hosszabb ideje nem, vagy alig változó summákat egy listába összefogó Ajn Alinál⁹⁰ a legmagasabb értékkel éppen Szigetvár áll, még hozzá 616 233 akcséval.⁹¹ Adataink között ugyan „csak” 590 138 akcse a kimutatható csúcs egy bizonyos Mehmed bég esetében,⁹² de valószínű, hogy Tirjáki Haszán még beglerbéggé való kinevezése előtt átlépte a 600 000 akcsés álomhatárt. Nem kizárt, hogy Ajn Ali kezébe pont egy olyan akta került, amelyik az ő 1592–1593-as regnálása idején készült. Jó lenne tudni, hogy mennyivel ugrasztották meg a bérét, amikor tartományi kormányzóvá avansált, de erre mindeddig nem találtam utalást.

Tirjáki Haszán pasa a továbbiakban végig a fő vezetők között maradt, hol mint boszniai beglerbég tevékenykedett, hol Budára helyezték (1599. augusztus–november, 1600. szeptember–1601. április és 1609. november 28. – 1614. január között), hol kanizsai pasa volt, három teljes éven át, 1601 júliusától 1604 júliusáig. Ebben a minőségében a vezíri címmel is felruházták, ami ekkortájt nem járt automatikusan együtt a beglerbégi poszttal. Később aztán a legjelentősebb tartomány, a ruméliai vezetésével bízták meg, ugyancsak három alkalommal, közben pedig hol díván-ülő pasaként pergette napjait, hol a nagyvezír helyettesi tisztét töltötte be. Sokféle formában kimutatta tehát az éppen uralkodó szultán, hogy szolgálatával meg van elégedve. Utolsó budai kormányzósága idején halt meg a vilájet-központban, s temették el, ha igaz, Pécsen.⁹³ A kor olyan fontos személyisége szállt vele sírba, aki a magyar végeken emelkedett egyre magasabb pozíciókba, s akire kiváló helyi ismeretei és tapasztalatai alapján az egyik legjobb Magyarország-szakértőjeként támaszkodhatott az oszmán államgépezet.

⁹⁰ İstanbul, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi, 2361, f. 11v.

⁹¹ Az én anyaggyűjtésemben az élen egyelőre Gyula áll, ahol egy Szinán nevű bégnek 1589 elején 638 000 akcse dukált volna, de ebből valóságosan csupán 289 941 (!) akcsét sikerült biztosítani: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ruznamçe, 107, a Lippa, Jenő, Moldova, Gyula és Csanád szandzsájkait közösen hozó füzet 5–6. lapján.

⁹² Maliye defteri, 15283, 302–306.

⁹³ Gévay, i. m., 20–21, 24., Nos. 32, 34, 41.

Sterner Dániel

A turbéki kegytemplom és búcsú különlegessége és jelentősége

Az egykor önálló, ma már Szigetvár részét képező Turbék települése egykoron a Dél-Dunántúl legnépszerűbb búcsújáróhelyei közé tartozott. A kegytemplom és a hozzá kapcsolódó búcsú a 18. század elejétől kezdve egészen a második világháborúig kiemelkedő szerepet játszott a Dél-dunántúli régió katolikus lakosainak körében. A templom és Segítő Boldogasszonyt ábrázoló kegyképe évente több ezer hívőt vonzott a Mária-ünnepeken szervezett ájtatosságokra, nemzetiségi hovatartozástól függetlenül. A Mária-tisztelet Szent István király óta szerves része a magyarság népi vallásosságának, s ennek megfelelően, több Mária-kegyhely található országszerte. Ezek közül is kiemelkedik a turbéki kegyhely, amely – a katolikus templom felépülése és a búcsújárások megindulása előtt – a muzulmán törökök népszerű zarándokhelye volt, s így közel 450 éves múltra tekint vissza.

A hagyomány szerinti majdnem fél évezredes eredete mellett,¹ a turbéki kegytemplom és búcsú több tényező miatt is különleges. Egyrészt, ez az egyetlen olyan kegyhely Magyarországon, amely két különböző vallás híveinek életében játszott fontos szerepet. Másrészt, e búcsú kifejezetten multietnikus vonású: magyarok, svábok, horvátok, bosnyákok, sőt sokszor szlovének és cigányok is részt vettek rajta. Harmadrészt, sajátos multikonfesszionális jelleggel büszkélkedhet, ugyanis a 20. század elején a környező települések reformátusai is „búcsút” tartottak Nagy- és Kisboldogasszony napján, a turbéki kegyhely két fő ünnepén, annak ellenére, hogy hitük szerint a búcsú és a szentek elavult hiedelemnek számítottak.

A turbéki búcsú kialakulása. 1566 szeptemberének első napjaiban nemcsak a magyar, hanem a török történelem is elveszítette egyik legjelentősebb, legismertebb személyiségét. A Zrínyi Miklós szeptember 7-i hősi kitörését és halálát megelőző napon, szeptember 6-án a Szigetvárt ostromló török táborban I. Nagy Szulejmán szultán a Paradicsomba költözött.

Az 1494-ben Trabzonban született uralkodó korának legsikeresebb hadvezérei közé tartozott. Apját, I. Szelim szultánt 1520-ban követte a trónon, s az Oszmán Birodalom alatta érte el legnagyobb kiterjedését. Húszesztendei hábo-

¹ Jelen tanulmánynak nem célja kitérni arra, hogy valóban van-e folytonosság a szulejmáni türbe és a ma is álló turbéki kegytemplom között, hogy mikor kapcsolódott össze eredetmondaként a két történet, és hogy mindezekből mit igazolnak, illetve cáfolnak a legfrissebb régészeti és történettudományi kutatások. Többek között ezekre a kérdésekre is válaszol a Zrínyi-emlékév kapcsán hamarosan megjelenő *Szűz Mária segítségével. A turbéki Mária-kegyhely története* (szerk.: Varga Szabolcs) című könyv.

rúskodással – amely során elfoglalta Nándorfehérvárt, győzelmet aratott Mohácsnál és bevette Buda várát – uralma alá vonta a Kárpát-medence középső részét, Perzsiát, Észak-Afrikát és a Földközi-tenger jelentős részét. Katonai sikerei mellett hazájában igazságos, fejlesztő belpolitikájáért is tisztelték. Fellendítette a kereskedelmet és az ipart, utakat, hidakat, mecseteket építtetett, valamint az ő kezdeményezésére készült el az iszlám vallásjog és a világi törvénykönyv. Utóbbi elkészítése nyomán megkapta a Törvényhozó melléknevet. Szulejmán szultán életének utolsó hadjáratát magyar területek ellen vezette. 1566-ban pasája elfoglalta Gyula várát, ő maga pedig Szigetvár alá vonult.

Miközben Zrínyi és katonái nagy erővel próbálták visszaverni a törökök támadásait, a vártól nem messze felállított szultáni sátorban nagy ijedség támadt Szulejmán hadvezérei körében: az idős uralkodó egészségi állapota aggasztóvá vált. Evlia Cselebi így emlékezett vissza: Szulejmán „Szigetvár alatt egy ágyúlövésnyi távolban, a tó partján állíttatta fel sátorát. (...) Ezen a helyen feldúlt lelkiállapotú lett, s a köszvénybaj egészen megzavarta állapotát, úgyhogy sem nem evett, sem nem ivott.”² Végül Nagy Szulejmán 1566. szeptember 6-án agyvérzésben elhunyt. Hadvezérei, mivel látták, hogy már nem kell sok a győzelemhez, nem közölték katonáikkal a halálhírt, nehogy azok megbontsák a hadrendet, és ezáltal elveszítsék a csatát, hanem továbbra is az uralkodó nevében adták ki a parancsokat. Utólag látható, hogy ez bölcs döntésnek bizonyult, hiszen két nap múlva Zrínyiék kirohantak a várból. A szultán halála utáni közvetlen eseményeket Cselebi így örököltette meg: „Az eszes és értelmes Szokoli, a szultán alvezére, néhány bizalmas emberével együtt Szulejmán khán holttestének hasát felmetszette, s áloéval, ámbrával, pézsmával és sáfránnyal bebalzsamozták, azután pedig Szulejmán khán testét a sátorban titkon eltemették: szívét s a körülötte lévő testrészeit és máját arra a helyre temették el, ahol most a Türbeh van.”³ Az említett bebalzsamozott testet később Isztambulba szállították és uralkodóhoz méltón eltemették. A hagyomány szerint, a sátorban elásott belső részek fölé a szigetvári győzelem után a törökök síremléket, türbét emeltek a nagy szultán tiszteletére. Innen ered a későbbi település neve is: Turbék.⁴ Szulejmán szultán

I. (Nagy) Szulejmán szultán

² Idézi: Vargha Károly, *A világhódító Szulejmán turbéki síremlékének pusztulása*, Baranyai Művelődés, 1958. március, 100.

³ Uo.

⁴ A település elnevezését minden forrás a türbe szóból eredezteti, egyetlenegy kivéve. Egy két világháború közötti helyi lap közölt egy népmondát, melynek főszereplője egy Turin nevezetű török bég, aki elől sikerrel menekült meg egy kisebb bujdosó magyar csapat. A monda szerint Turin bég nevéből származik a Turbék elnevezés. Haragovics János: *Turbék eredete. Népmonda*, Szigetvár, 1923. december 23. II. évf. 51. sz., 1.

sírhelye hamarosan a törökök kedvelt zarándokhelyévé vált. A következő uralkodók a Magyarország ellen indított hadjárataik során mindig meglátogatták nagytiszteletű elődjük türbáját, hogy az újabb támadás sikeréért imádkozzanak. A nagy szultán temetkezési helye a korszak végére sem veszített népszerűségéből. Ezt bizonyítja egy 1683-ban keltezett levél, amelyet Eszterházy János generális írt Batthyány Ádámnak, s amely minden bizonnyal a Bécs ellen készülő támadás előtti események egy szeletéről emlékezik meg: *„A fővezér is által jött négyezer lovassal és Szigetvár felé Szolimán császár temetése felé divértált.”*⁵ Ez adja a türbéli kegyhely első különleges vonását.

A szulejmáni türbe azonban sajnálatos módon nem érte meg a 18. századot. A felszabadító háborúk során egy német tiszt ugyanis önérekből lerombolta. Az Udvari Haditanácsnak küldött 1693-ban kelt jelentés szerint *„a teljesen márványból épült sírkápolnát Gallo Tesch élelmezési tiszt az ő (Conte di Vecchia, Szigetvár generálisa – S. D.) távollétében lerontatá, csak azért, hogy ólomtetejét, tornyának ónját és nagy aranyozott gombját (mely akkora volt, hogy két mérő gabona belefért) Bécsbe küldje eladás céljából”*.⁶ Az évszázados hagyomány szerint, a lerombolt türbe helyére építették fel a katolikus templomot, pontosan úgy, hogy a szultán maradványai ennek oltára alatt helyezkedtek el. Az újonnan emelt templomot pedig hálából a Szűzanyának szentelték, a török igától való megszabadulásért.

A ma is álló templom építése több szakaszban zajlott. Az 1738-ban, Czibány Gábor plébánossága (1734–1760) első éveiben Turbékon járó egyházlátogatás (canonica visitatio) jegyzőkönyve szerint egy Segítő Szűzanyának szentelt kápolna állt itt, amelynek építése azonban még nem fejeződött be, misézni viszont már lehetett benne. Már ekkortól kezdve a Boldogságos Szűzanya minden ünnepén tartottak istentiszteletet német és horvát szentbeszéddel. Ez azt jelenti, hogy az épülőfélben lévő templom rendje a Segítő Szűzanya tisztelete köré szerveződött. A két főünnep Nagyboldogasszony (augusztus 15.) és Kisboldogasszony – régiesen Kisasszony – (szeptember 8.) napja lett. A templom kegyképe, amely a passzai Segítő Szűzanya-kép másolata, 1741-ben került a templomba. Magyarországon a passzai kegyképmásolatok elterjedésének oka az, hogy a hagyomány szerint I. Lipót császár és király ezen kép előtt könyörgött Bécs 1683-as ostroma előtt, s így a létfontosságú erőd megtartását a Szűzanya közbenjárásának tulajdonították. Ennek

A türbéli templom
Segítő Szűzanya képe

⁵ Idézi: Takáts Sándor, *Nagy Szolimán sírja*, Vasárnapi Újság, 1911, 58. évf. 30. sz., 605.

⁶ Uo.

hatására, a felszabadító háborúk során az egész országban elterjedt a Segítő Szűzanya tisztelete. Mivel a turbéki templom a hagyomány szerint Szulejmán türbéjének helyére épült, maximálisan illeszkedett a kor eszméjébe – a kereszt győzelme a félhold felett – a Segítő Szűz képének idekerülése. Ezek mellett, a kegykép tiszteletét tovább növelte, hogy Turbékra kerülése előtt – a szobrok, kegyképek és ereklyék egyházi hitelesítésének szokásos módja szerint – hozzáértették az eredetihez, illetőleg jelen esetben annak hiteles másolatához, a bécsi kapucinus templom Szomorúak Vigasztalója kegyképéhez. Ezt tanúsítja a kegykép hátulján olvasható gót betűs, német nyelvű felirat, amely magyarul így hangzik: *„Ezt a képet Bécsben a neumarkti kapucinusok templomában (a Habsburgok temetkezési helye) levő csodás Mária kegyképéhez érintették, melyet nagyon tisztelnek. Bécs, 1741. május 6. – Festette Wolff Carl Hauer.”*⁷ Végül a szentély 1756-ra, a hajó – s ezzel az egész templom – 1770-re készült el. A 20. század közepén a kegyképet restaurálták és részletes leírást készítettek róla.

A turbéki kegyhely fejlődése a 18–19. században. A 18. század második fele tehát a templom építésével, felszerelésének (misézéshez szükséges kellékek, padok, gyertyatartók stb.) beszerzésével telt. Dicséretre méltó, hogy a munkálatok költségeinek jelentős részét a búcsúkon befolyt pénzből, tehát a hívek adományaiból tudták fedezni. Az 1756. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben olvashatunk egy remetelakról, amely közvetlenül a templom közelében áll – ma is. Az első, név szerint ismert remete Ruszek György volt. Az ő dolguk volt a templomgondnoki feladatok ellátása.

A kegyhely igazi fejlődése, szélesebb körben való ismertté válása a 19. századra tehető. Az eddig inkább csak a szigetváriak és a környező falvak lakosai körében népszerű búcsújáróhely növekedésében több tényező is közrejátszott: a vidék polgárosodása, a katolikus svábok letelepedése, illetve a Dél-Zselic legjobb bortermő vidékén, a turbéki szőlőhegyen való elhelyezkedése. Utóbbi okán a birtokaikra dolgozni járó szigeti szőlősgazdák és parasztok napi szinten elgyalogoltak a templom mellett. Szőlő birtoklása nagy presztízszt jelentett, ezért a szigeti gazdák már az előző századtól kezdve éltek a turbéki szőlőhegy kínálta lehetőséggel. A németek betelepítésével Szigetvártól északra és keletre katolikus települések jöttek létre, amelyek lakói hamar beilleszkedtek a helyi egyházi közösségekbe, hiszen ez volt az egyik legkézenfekvőbb kapcsolódási pont az új körülmények között. Ezekben az évtizedekben vált Turbék népszerű zarándokhelyé a Dráva menti horvát katolikus települések hívei között is. E két nemzetiség – különösen a svábok – megjelenése, a kegytemplom életébe való bekapcsolódása új színt hozott a búcsújáróhely életébe. A nyár végi, őszi eleji két főünnep hamarosan a környékbeli németiség hagyományos találkozóhelyévé vált. Nagy- és Kisboldogasszony napján kívül más alkalmakkor is zarándokoltak ide hívek. A somogyhársiak Szent Kereszt megtalálásának és felmagasztalásának ünnepén (szeptember 14.), a szentlőrinciek Sarlósboldogasszony napján (július 2.) érkeztek zászlós körmenettel a turbéki Segítő Szűz közben-

⁷ Hal Pál, *A turbéki Segítő Boldogasszony kép jubilál*, Szigetvári Hírlap, 1941. április 12. III. évf. 15. sz., 2.

járását kérni. Utóbbiak egy 1860-ban Szentlőrincet és környékét sújtó jégverés után tettek erre fogadalmat. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ezt az ígéretüket egészen az 1980-as évekig meg is tartották. A környező települések mellett viszonylag távolabbi helyekről is érkeztek zarándokok. A turbéki kegyhely körülbelül húsz kilométeres sugarú körben vonzotta a híveket. A messzebről indulók általában már a búcsút megelőző napon megérkeztek a templomhoz. Ilyenkor az volt a szokás, hogy a férfiak a lovakkal a templom kerítésén kívül maradtak, az asszonyok pedig az udvarban vagy a kegytemplomban virrasztva imádkoztak és várták a búcsú napját. Ez volt az úgynevezett „hálás”. A hívek motivációja sokféle lehetett. Legtöbben testi és lelki fájdalmaik, nehézségeik enyhüléséért imádkoztak a Segítő Szűzhöz, vagy mosakodtak meg a templom melletti kút vizében, melynek csodás gyógyítóerőt tulajdonítottak. Egészen az 1960-as évekig élt a szokás, hogy torokbántalmakat orvosló hársfateához a turbéki kútból hoztak vizet. A 19. században három nyelven, magyarul, németül és horvátul tartottak szentbeszédet a szigetvári ferences atyák, akikre a templom gondozása volt bízva. A következő században már ciszterci és jezsuita pátereket is meghívtak vendégprédikátorként. A 18–19. században lezajlott folyamatoknak köszönhetően, kialakult a búcsújáróhely multietnikus volta, ami Turbék második különleges jellemzőjét adja.

A turbéki kegytemplom

A turbéki Mária-kegyhely a 20. század első felében. A 20. század első fele nagyon aktív időszak volt a turbéki kegytemplom életében. Ezekben az évtizedekben a két főünnepen gyakran 4-5000 zarándok vett részt, s egyéb alkalmakkor több település hívői, illetőleg kisebb közösségek is ellátogattak, hogy a Segítő Szűzanya közbenjárását kérjék. A búcsú népszerűségét az első világháború sem törte meg, sőt 1921-ben, a szerb megszállást követően – amely katonai jelenlét Szigetvárt és környékét közvetlenül érintette – még nagyobb népszerűségre tettek szert. A nagy háború anyagi vesztesége „mindössze” két rekvirált harang volt – ezeket 1928-ban pótolták –, s a toronyfelújítás elhúzódása 1914-től 1917-ig. A század első felében a torony felújításán kívül a lábazat renoválására, a kálvária stációképeinek festésére és az orgona megjavítására is sor került.

A korszakban több fontos esemény is történt a kegytemplom életében. Ezek közül most hármat emelek ki röviden. Időrendben az első a templom falán ma is látható kétnyelvű emléktábla elhelyezése volt 1913-ban. Az ötlet egy fiatal baranyai orientalistától, dr. Mészáros Györgytől származott. Az ő kezdeményezésére a budapesti török főkonzul, Roumbeyoglou Fahreddin Bey, miután személyesen látogatott el Szigetvárra, a helyi plébánoson, Herger Józsefen keresztül egy emléktábla elhelyezésére kért engedélyt a pécsi

megyéspüspöktől. Az elképzelést a török kormány is támogatta. Tervei szerint a mementó kétnyelvű lenne, és tisztelt uralkodójuk, Nagy Szulejmán szultán halálának helyét jelezné. Néhány levélváltást követően, melyben megtárgyalták az emléktábla pontos helyét, szövegének nyelvét és az állítás költségeit, gróf Zichy Gyula püspök 1913 októberében engedélyezte az emléktábla elhelyezését a turbéki kegytemplom külső falán. A szöveg, amely az emléktáblán máig olvasható, így szól: *„Isten az élő és örökkévaló.» Szigetvár ostromának idején a 974. esztendő Szefer havának 22-ik napján Ó Felségének, az Örökkévalóság Házába költözött törvényhozó Szultán Szulejmán Khán Gázinak fejedelmi szíve és belső részei ezen a helyen temetettek el, ahol egykor műemléke állott. Isten irgalma legyen vele! Ahmed Hikmet Bey budapesti főkonzulágának idejében állíttatott fel az 1331-ik hidszai esztendőben.”* Az emléktábla leleplezésére 1913. november 16-án került sor *„két országra szóló, történelmi jelentőségű, díszes ünnepély”*⁸ keretében. A török küldöttséget Ahmed Hikmet bej budapesti török főkonzul, Abdul Latif effendi, a budapesti muzulmán hitközség elnöke és Huszein Arif műgyetemi hallgató, valamint kíséretük alkották. Magyar részről dr. Mészáros Gyula és dr. Gyulai Ágost vett részt a leleplezésen. Az ünnepélyre érkezőket Szigetvár város közönsége és előljárósága fogadta, Farkas János bíró, valamint Vargha Sándor főjegyző vezetésével. Az ünnepelők autókkal vonultak a városházától Turbékra, zászlóktól övezve. Az avatásról a következőket írta egy helyi lap: november 16-án került sor az emléktábla leleplezésére *„valóban lélekemelő, magasztos és megható ünnepség keretében, sok ezer főnyi nagy és díszes közönség jelenlétében. A testvérísülés e történelmi jelentőségű szép ünnepén a török ünnepelte a magyart, a magyar ünnepelte a törököt.”*⁹

A következő érdekes esemény 1938-ban bontakozott ki, mégpedig a Segítő Szűzanyát ábrázoló kegykép kapcsán. Hal Pál szigetvári kórházi lelkész azzal az ötlettel állt elő, hogy a turbéki Mária-kultusz terjesztése érdekében érdemes lenne a kegyképről szentképeket és érméket készíttetni. Ezt így indokolta: *„Milyen hálával tartozunk a Magyarok Nagyasszonyának a Felvidék vér nélküli visszacsatolásáért a régi hazához Szt. István birodalmához. Hasonlóképp a hála vezette őseinket akkor is, amikor Szigetvár, mint legutolsó erőd Magyarországon, felszabadult a török járom alól, s létesített Turbékot a Keresztények Segítsége tiszteletére. Illő tehát, hogy a mai időnkben felkaroljuk Turbékot, mely a magyar hálát hirdeti.”*¹⁰ Az ötletet cselekvés követte: harmadmagával levették a kegyképet, hogy állapotát felmérjék, megtegyék a szükséges javításokat, és fényképeket készítsenek róla a későbbi szentkép-, illetve érmegyártáshoz. E művelet során a kegyképről nagyon alapos és részletes leírást készítettek, majd visszahelyezték az oltárra. Sajnálatos módon, az elképzelés nem valósult meg Hal Pál és a szigetvári plébános, Bencze Ernő a háttérben meghúzódó konfliktusa miatt. A kegyképről azóta sem készült szentkép vagy érme.

⁸ Gergely István, *Török ünnepély*, Délsomogy, 1913. december, XIV. évf. karácsonyi különszám, 5.

⁹ Uo.

¹⁰ PPL Egyházkormányzati iratok, 32/1938.

Végül a harmadik esemény, amely említésre kerül, egy esperesi kerületi koronán¹¹ elhangzottakat mutatja be. Ez kiváló példája annak, hogy az esperesi kerület életében kiemelkedő fontossággal bírt a turbéki kegyhely és búcsú. A korona teljes egyetértésben azzal fordult a megyéspüspökhöz, hogy a Szigetvár–Kaposvár úttól a turbéki templomig vezető 2 km-es út kövesúttá építését és a szakasz bekötőúttá való kinevezését kérelmezze Somogy vármegye alispánjától. Erre több okból is szükség volt. Egyrészt a búcsújáráshely megközelítése télen és esős időben a sáros földúton szinte lehetetlen volt, de legalábbis nehézségeket okozott. A tanácskozó papok rámutattak, hogy Szigetvárnak gazdasági érdeke is fűződik a kövesút megépítéséhez, hiszen az egy 1000 holdas szőlőtermő területtel kötné össze a települést, elősegítve ezzel a lakosság borral, szőlővel, zöldséggel és gyümölcssel való ellátását. Végül pedig egy mindent elsöprő érvet hoztak fel a kövesút mellett: *„Az út miatt sok apró magyar gyermek, de felnőtt is időelőtt elpusztul, mert beteget kocsival orvoshoz bevinni a feneketlen sárban oly probléma, mely az utolsó pillanatig visszatartja a hozzátartozókat, hogy megpróbálkozzanak orvoshoz, Zöld-kereszthez, vagy Stefánia-Házba vinni betegjeiket.”*¹² Látható tehát, hogy a környékbeli papok mindent megtettek az ügy érdekében, alaposan átgondolt és jogos érveket sorakoztattak fel kérésük alátámasztására. Kezdeményezésüket siker koronázta: 1940 tavaszára elkészült a műút.

A korabeli búcsúk hangulatát az egykorú újságok beszámolóí örökítették meg igen szemléletesen. Az 1923. évi Nagyboldogasszony napi búcsúról részletes leírást olvashatunk egy helyi lapban, melynek írója személyesen vett részt az ünnepségen. Cikkében jól megfigyelhető a búcsú vásári és lelki oldalának kontrasztja. Az előbbiről ezt írja: *„A templom környéke népes a sátraktól és a kíváncsi asszonynéptől. A férfiak inkább a korcsma verandáján isznak és énekelnek dagadó erekkel, cikornyázva, cifrázva, majd panaszosan elnyujtva.”* Ezzel szemben, *„benn a templomban és a templomudvarban egy másik élet, egy másik világ. A régi boltíves templom áhítatos csendjét és a künntrekedtek halk moráját nem tudja megzavarni a mulatozók itt-ott beleharsanó rikoltása. A keskeny sugárban beszökkenő nap hosszú csíkban szántja át a félhomályt és ott táncol az oltár előtt imájukat mormoló asszonyok fején.”*¹³ Egy 1937-ben kelt kérvényből megtudjuk, hogy az idei szeptemberi búcsúra 5000 embert várnak, s emiatt külön engedélyt kell kérniük a szabadban való misézésre, hogy senki se maradjon ki az istentiszteletből. Kiderül továbbá, hogy külön tartanak szentmisét a horvát és a német nyelvű zárandokoknak. Ezek az adatok jól mutatják, hogy a turbéki búcsú még a 20. század közepén is nagy társadalomszervező erővel bírt. A források 1942-ig számolnak be a zárandokok létszámáról. Ezek alapján 1940-ben nagyon visszaesett a résztvevők száma, ám 1941-ben és 1942-ben újra 4-5000 hívő érkezett Turbékra, hogy Szűz Mária közbenjárását kérje.

¹¹ Az esperesi kerület a katolikus egyházban az egyházmegye alatti területi egység. A korona az esperesi kerület papjainak tanácsát, ülésvezetését jelenti.

¹² PPL Egyházkormányzati iratok, 2354/1939.

¹³ Szigetvár, 1923. augusztus 19. II. évf. 33. sz. 2.

„Egyszerre, halkan (énekelnek – S. D.). Mintha nem akarnák, hogy meghallja valaki odakünn. (...) Aztán elhallgatnak s egy rajongó szemű, sugárzóan okosarcu ősz férfi imába kezd. Könyörgés ez, fohász, himnusz, lelkesülő reménykedés, félelem, imádat. Minden benne van ebben az imádságban. Fel-felcsuklik a hangja. S a többiek hallgatják elmerülve. Delejes varázs sugárzik ki belőle s elborítja a hallgatók lelkét. Alkonyodik s a fantasztikus miliő valamennyit lenyűgözte már. (...) Tűz az egész ember. Szinte érezni a lelkéből sugárzó hitet. Ami őt is, a hallgatóságot is lángra gyújtja. Boldogok! (...) Sötét van. Hazafelé. A lassan őszre bággyadó nyári estén a sétálók kacagásába komolyan hozza az esti szél a turbéki bucsusok szent énekét.”

Szigetvár, 1923. augusztus 19. II. évf. 33. sz., 2.

Beszámoló az 1923. évi Nagyboldogasszony napi turbéki búcsúról

Egy különleges szokás: a turbéki „kálomista” búcsú. A Szigetvár környéki falvakban a katolikusok mellett nagy számban éltek reformátusok is. Ahogyan a katolikusokat „pápastának” gúnyolták, úgy a kálvinistáknak is megvolt a gúnyneve: „kálomistának” nevezték őket. Egy környékbeli lakos visszaemlékezése szerint, *„a lakosságnak közeli együtt élése (...) az egyes falukat, illetve embereket közelebb hozta egymáshoz. Ez főleg a »gyelös« (jeles – S. D.) napokon, így bucsuk alkalmával különösképpen megmutatkozott.”*¹⁴

A Szigetvártól déli és keleti irányban található települések lakosságának a turbéki, becefai és zсібóti szőlőhegyen voltak kisebb, szőlőtermesztésre használt birtokaik és pincéik. Míg a faluk 10-15, addig ezen parcellák csak 1-3 km-re helyezkedtek el a turbéki búcsújáráhelytől. Így alakult ki az a szokás, hogy a református falvak lakossága is ünnepet tartott a turbéki kegyhely két búcsúnapján, Nagyboldogasszonykor és Kisboldogasszonykor. *„Ezeken a napokon nem dolgoztak, még ha hétköznap volt is. Még a cséplést is abba hagyták, bármennyire szorította az idő a cséplénivalót.”*¹⁵ Azok a családok, akiknek nagyobb prэшázuk volt, már a búcsút megelőző estén kimentek birtokukra, és ott töltötték az éjszakát. Búcsú napján feldíszítették a lovas kocsikat, díszes lószerszámokkal nyergeltek fel, és mindenből az ünnepi alkalomra valót használták. Legtöbbször új ruhát is varrattak maguknak. A református családból származó Kiss József, egykori botykapeterdi lakos gyermekkorában, az 1920-as, 1930-as években rendszeres résztvevője volt a turbéki búcsúnak. A későbbi iskolaigazgatóra gyermekként mély benyomást tettek a vonuló zarándokok. Így emlékszik rájuk: *„Ezek igazi bucsusok voltak, mert a kocsiuton jöttek és énekeltek. Elöl hozták kalaplevéve a nagy feszületet és zászlókat. Az asszonyok kezében imakönyv volt, meg olvasó, míg a kisebb lányok a nyakukba akasztva hozták magukkal a bábból készített színes olvasót. (...) Nagyanymám emlegette, hogy ezek katolikusok, akik már előző nap megérkeztek*

¹⁴ Kiss József, *A turbéki „kálomista” búcsú*, Janus Pannonius Múzeum, Pécs, Néprajzi adattár, 127/84, 3.

¹⁵ Uo., 5.

a bucsura, ugynevezett »hálásra« jöttek. Csak később értettem meg, hogy ott aludtak a téglával bekerített templomkertben s már előző este részt vettek a misén és még reggel is.¹⁶ Egyes protestáns hívek még fogadalmat is tettek: „Nagyanyám még mondta, hogy kerüljük meg az oltárt, mert ő úgy szokta, meg fogadalma is volt rá, hogy édesapám haza került az első háborúból.”¹⁷

Természetesen a reformátusoknak is megvolt a hagyományos búcsúi ebédjük, melyet a pincéknél költöttek el. A menü csípős disznóhúsos káposzta volt, majd csirkepörkölt következett újkrumplival és tejfölös uborkasalátával, a desszert pedig diós vagy mákos kalács volt. Ebéd után szokás szerint a bece-fai kocsmához mentek táncmulatságba. Ezek az ünnepek szinte kivétel nélkül kiházásítási alkalmakként is szolgáltak.

Kiss József felnőttként, a búcsúk alkalmával szerzett tapasztalatait összegezve úgy vélte, hogy a reformátusok inkább csak kíváncsiságból, mint vallásos meggyőződésből vettek részt a búcsún. A templomi szokásokat nem ismerték, az éneklésbe nem tudtak bekapcsolódni, s más alkalmakkor nem is mentek be a katolikus templomba. „Akik esetleg a reformátusok közül bementek a templomba, inkább a kíváncsiság és a ref. szertartásokon nem található misztikum vonzotta őket (latin nyelvű mise, tömjénezés, recitáló éneklés, gyertyák égetése, félhomály, többszöri letérdelés, szenteltvíztartónál keresztvetés.)

(...) A protestánsoknak a bucsu szakrális jelentőséget nem adott.”¹⁸ A „kálomista búcsú” megszületésével a turbéki kegyhely multikonfesszionális arculatot öltött, ami e hely harmadik különleges vonását jelenti.

A turbéki kegytemplom

A turbéki Mária-kegyhely a 20. század második felében. Ahogyan az egész ország életében, úgy a kegyhely életében is komoly törést okoztak a második világháború utáni elűzések és a társadalom átszervezése. A háborút követő évek stagnálását a romlás időszaka követte. A hívek egyre kevesebb számban vettek részt a búcsún, amely így elvesztette szakrális jellegét, és inkább csak vásár maradt. Ehhez társult egy szerencsétlenül alakult régészeti feltárás, amelynek következtében a kegytemplom épülete hatalmas károkat szenvedett. Szerencsére az 1980-as években, egy gondos szigetvári plébánosnak köszönhetően, ha Turbék régi fényét visszaállítani már nem is lehetett, de az épületet jelentőségéhez méltó állapotba tudták hozni.

Az 1950-es években, ha jóval szerényebb mértékben is, de még éltek a két világháború között virágzó búcsúi szokások. A hívek az új berendezkedés

¹⁶ Uo., 11.

¹⁷ Uo., 11–12.

¹⁸ Uo., 20–21.

ellenére sem hagytak fel vallásos életük egyik központi elemével, a zárándoklattal. Simon Miklósné, egykori csertői lakos visszaemlékezése szerint, ezekben a nehéz években is érkeztek búcsúsok a környékbeli településekről: Csertőről, Kadarkútról, Németladról, Patosfáról, Somogyhatvanból, Basalból, Somogyapátiból, Botykáról, Hobolról, Kétújfaluból, Nagypeterdről. Továbbra is megmaradt a „hálás”, a templom kertjében való éjszakai imádkozás szokása. A 10 órakor kezdődő nagymisét azonban ekkor már kizárólag magyar nyelven mondták, s rácok, illetve bosnyákok csak szerényebb számban vettek részt az ünnepeken. A búcsúkat már nem a napján, hanem az azt követő vasárnapon tartották.

Az 1960-as évekre a búcsú profanizálódott: a zárándoklatok megszűntek, a részt vevő hívek száma 1000 körülire csökkent. Az évtized elején a vikárius szomorúan jegyezte fel a plébánia háztörténetében, hogy „a Nagyasszony és Kisasszony-napi turbéki bucsuknak meg (sic!) vannak régi hagyományai, de már erősen csökkenő arányban és számban”.¹⁹ A vallási, lelki tartalom helyett a vásáros jelleg került előtérbe. Hatalmas sátrakat állítottak fel, amelyekben puszedit, törökmézet, márcot és különféle vásárfiakat lehetett vásárolni. Népszerű volt a lacikonyha és az esti bál, amelyet a szilvási kocsmánál tartottak.

1966-ban Szigetvár városi rangot kapott, s ekkor – a megfelelő lakosság-szám elérése érdekében – összevonták a környező kis falvakkal, Hobollal, Turbékkel, Zsibóttal és Becefával. Utóbbi filiák közül egyedül Turbéken tartottak rendszeresen szentmisét, minden hónap harmadik vasárnapján.

Az 1970-es évek eseményei tovább rontották a kegytemplom helyzetét. 1970 nyarán, a török külügyminiszter szigetvári látogatása során a turbéki templomnál is tiszteletét tette. Azzal a céllal érkezett, hogy egy új emlék-dzsámi felállítását helyezze kilátásba. A tervek szerint a megye biztosítaná a telket; az építkezést és minden egyéb költséget a török állam állná. A turbéki templom épületére nézve e tervezet súlyos következményekkel járt. Az építkezés ugyanis a következő évben régészeti feltárással kezdődött, melynek során ástak a templom belsejében, az udvaron és a kaposvári út mentén is. Sajnos nem találtak semmi felhasználhatót. Időközben a kezdeményező külügyminisztert is leváltották, így az új dzsámi építése csak terv maradt. Az előálló új helyzet miatt az ásatásokat félbeszakították, és a kutatóárokok betemetése nélkül távoztak a helyszínről. A templomban fel volt szedve a kőpadló, az udvaron betemetetlen árkok álltak. Ez a kedvezőtlen állapot egészen 1976-ig állt fent. Ebben a hat évben a templomot nem lehetett látogatni. A búcsúk vagy elmaradtak, vagy úgy tartották meg, hogy a gödröket padlókkal letakarták, az omladozó falakat pedig kitámasztották. „Nem tudjuk, mi lesz vele. Abban reménykedünk, hogy csak sikerül kimozdítani a holtpontról ezt az ügyet is és sikerül megmenteni a templomot. A városnak is érdeke volna helyreállítása, hisz a híres szigetvári műemlékek között nem utolsó ennek sorsa sem” – olvasható a háztörténetben.²⁰

Ekkor, 1977-ben került Szigetvárra plébánosnak Gulner János atya. Borzasztó állapotok fogadták: a plébániatemplom 25 éve be volt zárva, a plébánia

¹⁹ Historia Domus Szigetvár, 1962

²⁰ Historia Domus Szigetvár, 1974

épülete romos volt, a turbéki templomban pedig a fent bemutatott állapotok uralkodtak. *„A turbéki templomban sem volt semmi az égvilágon.”*²¹ Ő azonban fáradságot nem sajnálva a hívekkel összefogott, és kis lépésekben helyreállította az épületeket, így azok használható állapotba kerültek. Ebben segítségére volt Tíusz János, szigetvári tanácselnök. Gulner atya plébánossága idejére megszűntek a Nagy- és Kisboldogasszony napi búcsúk. Egyetlen ünnep maradt életben: július 2-án, Sarlósboldogasszony napján a hetvehelyi hívek továbbra is töretlenül ellátogattak a turbéki Szűzanyához. Tulajdonképpen ők voltak a turbéki búcsú életben tartói. *„Régi szokás volt, kiváltság volt, hogy a hetvehelyiek jöttek. (...) Ami érdekes volt, a zarándoklat alkalmával a hetvehelyi fúvószenekar jött. (...) Trombitás mise volt.”*²² Erre az ünnepre gyalog és lovas kocsikkal is érkeztek hívek. Mivel Szigetváron csak a kicsi ferences templomot használhatták, a 4-5 évente esedékes bérmálásokat Turbékön tartották meg. Itt kényelmesen elértek, és szép környezetben volt az ünnep. Egy-egy ilyen alkalomra 100-150 bérmálkozó gyűlt össze. Gulner atya szerint az volt Turbék szűk körben való ismertségének oka, hogy nem igazán lett hirdelve. Vallási szempontból kevésbé tartották fontosnak, inkább a szulejmáni kötődésre emlékeztek. Így fogalmazott: *„Ami hagyomány, mindig azt kellett szem előtt tartani. Énekekben, imádságban, szertartásban, predikálásban, mindenben. Az egész szertartás menetében. (...) Akkor tudták az imádságokat mondani, akkor tudták az énekeket mondani. Akkor tényleg lelki nap volt nekik. Gyóntak, áldoztak és kiénekeltek magukat.”*²³

A hetvehelyiek hagyományának megszűnésével sajnálatos módon teljesen letűnt az a világ, amelyben a turbéki kegytemplom útmutatóként szolgált. A korábbi búcsús napok mára beleolvadtak a hétköznapi tengerébe. A három egyedi vonásból, amely Turbékra jellemző volt – két különböző vallás hívei számára is fontos volt, multietnikus és multikonfesszionális –, a második világháború utáni évekre már csak a legelső maradt meg, s az is inkább történelmi, mint szakrális jelentőséggel. Ahogyan más regionális búcsújáráshelyek életében, úgy Turbék esetében is az 1960-as években eltűnő paraszti társadalom okozta a kegyhely napjának leáldozását. A búcsúnak a 18. századtól kezdve meglévő társadalomszervező ereje és szerepe 250 év után megszűnt. Nem volt többé a környék magyar, német és horvát katolikusainak találkozóhelye, s a „kálomisták” sem jártak többé ide búcsúba. A hanyatlást csak tovább erősítette a szerencsétlenül alakult régészeti feltárás. Ugyan Gulner János atya próbálta menteni, amit lehetett, de Turbék régi fényét már nem lehetett visszaállítani. Reméljük, hogy a Zrínyi-emlékév kapcsán elindulnak olyan kezdeményezések, amelyek segítenek megújítani a kegytemplom körüli életet, hogy, bár biztosan egészen más formában, de számunkra is olyan iránytű lehessen a turbéki kegytemplom, mint amilyen negyed évezreden át eleink számára volt. Ha mindez sikerül, akkor Turbék – Hal Pál szavával élve – újra *„hálavirág”* lesz a térség katolikusainak életében.

²¹ Gulner János szóbeli közlése

²² Uo.

²³ Uo.

Felhasznált irodalom és források

Levéltári források

Historia Domus Szigetvár
 Kiss József, *A turbéki „kálomista” búcsú*, Janus Pannonius
 Múzeum, Pécs, Néprajzi adattár, 127/84
 Pécsi Püspöki Levéltár, Egyházkormányzati iratok

Szakirodalom

Gárdonyi Máté, *A turbéki kegyhely és a Segítő Szűzanya tisztelete*, Mediterrán és Balkán fórum, 2015, 9. évf. 2. sz.
 Gárdonyi Máté, *Turbék*, Tengernek csillaga, 2003, 8. évf. 1. sz.
 Gergely István, *Török ünnepély*, Dél-somogy, 1913. december, XIV. évf. karácsonyi különszám
 Hal Pál, *A turbéki Segítő Boldogasszony kép jubilál*, Szigetvári Hírlap. 1941. április 12. III. évf. 15. sz.
 Haragovics János, *Turbék eredete. Néprajzi tanulmányok*, Szigetvár, 1923. december 23. II. évf. 51. sz.
 Mohos Béláné, *Szigetvári képeslap: Turbék*, Somogyi Honismeret, 1990 (20. évf.) 2. sz.
Szűz Mária segítségével. A turbéki Mária-kegyhely története, szerk.: Varga Szabolcs, megjelenés alatt
 Takáts Sándor, *Nagy Szolimán sírja*, Vasárnapi Újság, 58. évf. (1911) 30. sz.
 Vargha Károly, *A világhódító Szulejmán turbéki síremlékének pusztulása*, Baranyai Művelődés, 1958. március
 Vladár Tamás, *A legnagyobb török uralkodó: 440 éve halt meg Nagy Szulejmán*, Múlt-kor, 2006. szeptember 5. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=14694&pldx=1>

Sajtó

Szigetvár, 1922–1926
 Szigetvári Hírlap, 1939–1944

Interjú

Interjú Gulner János nyugalmazott dalmandi plébánossal, Dalmand, 2016. április 23.
 Interjú Simon Miklósné szül. Buzsáki Viktóriával, Szigetvár, 2016. március 4.